

Ярослав Поліщук — відомий літературознавець, культуролог, перекладач. У нашому видавництві побачила світ його попередня книжка «Гібридна топографія» (2018), відзначена серед найкращих видань року в номінації есеїстики. Автор працює професором-україністом у Познанському університеті імені Адама Міцкевича.

Якщо географи досі сперечаються про Центр Європи, то гуманітаріям тим паче годиться схрещувати шаблі в дискусіях про долю нашого континенту. Автор книжки доводить, що Східна Європа не має конкретного визначення, ба більше — вона дрейфує та змінює обриси разом із нашими уявленнями про європейськість. Для сучасної України досвід культурного топографування видається шалено актуальним.

ISBN 978-617-614-281-2

9 786176 142812

Ярослав Поліщук • ПОШУКИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ярослав Поліщук

ПОШУКИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ:

тіні минулого,
міражі майбутнього

Ярослав Поліщук

ПОШУКИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
тіні минулого, міражі майбутнього

УДК 82-09

П 50

Поліщук, Ярослав

Пошуки Східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього / Ярослав Поліщук. – Чернівці : Книги – XXI, 2020. – 192 с.

ISBN 978-617-614-281-2

Зазвичай вітчизняні гуманітарії ставлять у центр своїх досліджень Україну, лише принагідно вдаючись до ширших контекстів. Автор спробував вийти за межі цієї традиції. У центрі його уваги — Східна Європа як ідеологічний конструкт, що склався у ХХ ст. і нині продовжує шукати властиву для нього сутність.

Предметом аналізу є складні та неоднозначні процеси, що формують поняття Східної Європи. У минулому цей регіон був об'єктом непростой історії, що й досі відлунює у його постколоніальних і посткомуністичних тенденціях. Водночас автор спостерігає поступове формування нових якостей, які змінюють цей регіон. Символічні кордони Європи сьогодні стрімко зміщуються, а її пограниччя означає Україну як континентальний форпост, який у перспективі впливатиме на європейську ідентичність.

УДК 82-09

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

ISBN 978-617-614-281-2

© Книги – XXI, 2020

© Ярослав Поліщук, *текст*, 2020

© Наталія Олійник, *обкладинка*, 2020

Усі права застережено

Зміст

Переднє слово.....	5
Розділ 1. Європа: розширення на Схід.....	10
Від ідеї до ідеології.....	10
Апологія Центру.....	20
У передпокої історії.....	37
Конструювання східноєвропейської ідентичності.....	49
Росія та репрезентація «Іншого».....	61
Розділ 2. Постколоніальна ностальгія.....	82
Перетин світів.....	82
Постзалежність.....	99
Самоколонізація.....	107
Джерела ностальгії.....	114
Туга за радянським.....	125
Розділ 3. Від постмодернізму до постправди.....	136
Три гріхи постмодернізму.....	144
Коди присутності/відсутності.....	150
Небезпечна риторика.....	168
Гримаси постправди.....	174
Насамкінець.....	184
Показчик.....	189

Переднє слово

Сьогодні Європа переживає не найкращі часи, через те й писати про неї не вельми модно: мимоволі наражаєшся на непрогнозовану реакцію, яка може чигати на нас уже в найближчі роки. Хвиля євроентузіазму чи єврооптимізму, характерна для межі тисячоліть, змінилася нині штилем кризи, втоми та розчарування. Якщо сприймати по-філософськи, слід ствердити: цей момент також важливий, принаймні він дає достатні підстави, щоби ґрунтовно переосмислити те, що ми вкладаємо в поняття «Європа» чи «спільна ідентичність старого континенту». А переосмисливши, верифікувати й удосконалити ту систему стосунків, яка склалася на цьому материку.

Європу від давніх часів густо заселяють різні народи, порозуміння яких не тільки потрібне, а й необхідне для всього регіону. Це здається абсолютною очевидністю після численних конфліктів і трагедій, яких зазнав старий континент, — після двох світових воєн, що прокотилися материком у ХХ ст., чи після цілком недавніх кривавих подій на Балканах, у Чечні, Грузії, Україні тощо.

Так сталося, що європейська ідея в останні роки зазнала стрімкого успіху в Україні. Либонь, від революційних подій 2013–2014 років, які не випадково характеризують як Євромайдан або масову маніфестацію єврооптимізму українців. Одні вважають такий сплеск суто емоційним поривом чи навіть запізненою реакцією на розширення Євросоюзу, яке в попередній період

відбулося коштом країн, залежних від Радянського Союзу. Інші ж убачають в українських реаліях певний шанс на оновлення змісту європейської ідентичності, що є цілком актуальним завданням, тим паче на тлі виразної кризи європейської ідеології. Адже українським інтелектуалам, які послідовно відстоюють євроатлантичний вибір своєї Батьківщини, передусім ідеться про ціннісні орієнтири, стратегію розвитку, інтеграцію у сприятливий і перспективний простір сучасного світу. Меншою мірою їх цікавлять прагматичні аспекти такого вибору, які, зрештою, в нинішніх умовах реалізувати неможливо, тож доведеться відкласти на перспективу.

Успіх європейського проекту в Україні — річ далеко не samozрозуміла і не проста. Наша країна опинилася не тільки на вістрі геополітичного конфлікту, що розділяє Захід і Схід. Вона стала місцем цивілізаційного розламу, в якому сходяться різні ціннісні моделі, що є потенційно конфліктогенними й уживатися в одному просторі не можуть. Якщо в попередні роки європейська риторика була щедро представлена у політичних деклараціях і популярній публіцистиці, то сьогодні цього явно не досить. Потрібно серйозно аналізувати як внутрішні параметри українського суспільства, так і зовнішні чинники, що в той чи той спосіб виражають європейську ідентичність в її актуальних проявах, не конче позитивних та оптимістичних. Так само, як і в українському суспільстві є не лише євроентузіасти, а й євроскептики. Масштаб необхідної праці в цьому напрямку важко перебільшити, а в часі вона приречена не на роки, а на десятиліття.

Спільний європейський проект є продуктом тривалого історичного розвитку кількох цивілізацій, які чергувалися в цьому важливому регіоні світу. В останні століття він набув цілком чітких обрисів, переживаючи три ключові етапи, які сприяли формуванню почуття материкової спільноти.

Першим із них був етап імперій (XVIII–XIX ст.), коли весь континентальний простір із його великими та малими народами, релігіями та культурами інтегрували потуги кількох держав, які поділили сфери впливу, проте постійно конкурували поміж собою і провадили активну колонізаційну політику, зокрема у східній частині Європи. Уклад великих імперій дожив до двадцятого століття, однак його межовою ознакою стала Перша світова війна, наслідком якої став гвалтовний крах європейських наддержав.

Другий етап супроводжувала поява національно-демократичних держав, які декларували засади лібералізму, виплеканого європейською думкою класичної доби. Проте розквіт такої системи відносин настав згодом. Після 1917 р. його перспектива була радше заповіддю майбутнього, ніж практикою сучасного, тому на шляху до утвердження нової системи відносин мусили відбутися ще важливі історичні іспити. Зокрема у центральній-східній частині материка іспит на демократію провалився, внаслідок чого з'явилися тоталітарні режими Гітлера в Німеччині та Сталіна в Радянському Союзі.

Саме тоталітаризм із його логічними чи мимовільними наслідками забезпечив третій етап європейської інтеграції, який повноцінно втілюється вже на руїнах тоталітарної влади, себто у другій половині XX ст. Ця частина новітньої історії відоміша, вона і створила реальні засади європейської інтеграції в тому розумінні, в якому це поняття використовується сьогодні. Проте в кожній серйозній розмові про сучасність старого континенту варто пам'ятати попередні сторінки минулого: саме вони визначили ідеологію солідарності й зумовили вражаючу різноманітність регіону, яка і надалі є джерелом потенційних проблем дезінтеграційного порядку.

Щоби зрозуміти Європу, не можна обмежитися переліком об'єднавчих чинників, із не меншою увагою слід з'ясовувати, що роз'єднувало й надалі її роз'єднує.

Внаслідок нерівномірного розвитку різних земель та етносів склався виразний дисбаланс сил, відображений у субконтинентальних поділах. Спершу протиставляли Західну та Східну Європу, які вже від епохи Ренесансу означили відмінні дороги цивілізаційного розвитку. Пізніше з'явилися інші поняття — Центральна, Центрально-Східна та Середня Європи: вони заповнювали нішу ідентифікації, що проявилася в останній період, особливо після Другої світової війни. Саме тому в полі нашої уваги — змінне значення субконтинентальної тотожності й той багатий зміст, який вона покликана виражати. У цьому ланцюжку цілком логічно постає концепт Східної Європи (зрештою, також неоднозначний). Прикметно, що останнім часом він стрімко змінює свою семантику — це інтригувало автора, який ставив перед собою завдання пізнати актуальний зміст геополітичного районування цієї частини материка. З одного боку, спостерігаємо «повзуче» зміщення материкової ідентичності на Схід, особливо після входження в Євросоюз низки країн пострадянської зони впливу. З іншого боку, йдеться про пошук нової формули, нової тотожності у просторі, який допіру переживає активну фазу реінтеграції — на цілком нових засадах, аніж колись у тоталітарному Радянському Союзі. Цей процес, ясна річ, не завершений, живий і відкритий. Спостерігати за ним і цікаво, і ризиковано водночас, бо можна легко помилитися в оцінках, а вже тим більше — у прогнозах.

Одна зі стереотипних опіній, які часто звучать у публічному просторі, акцентує на тому, що Україні не час думати про європейську перспективу. Чи ще один популярний аргумент, що Європа, яка переживає кризовий час, не зацікавлена в Україні й ізолюється від неї, трактуючи Схід як щось далеке, чужорідне та статичне. Інша крайність — твердження, що Україна завжди була географічною та цивілізаційною Європою, і в цьому, мовляв, самодостатня, тому не потребує жодної інтеграції

в сучасні уклади континенту: наївний і шапкозакидальний погляд на світ, який приховує рану недавньої колонізації та досі не переосмислений комплекс жертви. Автор книжки, очевидно, є опонентом таких поглядів — як цинічних, так і наївних скептиків. Він переконаний, що українцям необхідно всіляко обмислювати європейський напрям, до того ж думати інтенсивно та різновекторно. Саме тому ми окреслюємо низку важливих проблем у річищі євроінтеграції, а згадуючи недавню історію, актуалізуємо ідентичнісні моделі, які будуть актуальними тут і тепер. Мало сказати, що вони вартують нашої уваги. Ба більше, вони варті уваги через те, що — хочемо ми того чи ні — у близькому майбутньому формуватимуть образ України та Сходу Європи.

Європа: розширення на Схід

Від ідеї до ідеології

Ідея Східної Європи невіддільна від історії материка, частину якого покликана окреслювати. Впродовж ХХ ст. це поняття принаймні кілька разів зазнавало істотного переосмислення. Коли занепадали одні держави, а на їхньому місці виникали інші, коли кордони перекроювали внаслідок воєн, то це мимоволі викликало зміну в загальній конфігурації сил. Отож Європа то розширювалася, то, навпаки, згорталася, ніби шагренева шкіра, причому в ХХ ст. переважила-таки друга тенденція, засвідчена численними поділами та розмежуваннями. Проте річ не лише в геополітичних амбіціях, які неодмінно віддзеркалювались у категорії Східної Європи, а й у технологіях «іншування», які проявилися в топографуванні новітньої Європи.

Двадцятий вік позначився стрімким і часто несподівано-шокуючим розвитком. Його часові рамки — за віхами знакових подій — значно вужчі, ніж реальна хронометрія. Наприклад, відлік сторіччя почався з 28 червня 1914 р., коли в Сараєві пролунали фатальні постріли. Тоді боснійський націоналіст-радикал Гаврило Принцип убив австрійського ерцгерцога Фердинанда та його дружину, чим поклав початок Першій світовій війні, а відтак і цілковитого переділу континенту, який мав

далекосяжне значення. Друга світова, що стала страшною клаузулою в новітній історії людства, розділила Європу ще глибше — настільки, що й до сьогодні пам'ять про неї викликає конфлікти та непорозуміння в різних спільнотах і країнах нашого материка. Період 1989–1991 рр. означив завершення епохи: спочатку набули реальної суб'єктності держави Варшавського договору, а 26 грудня 1991 р. в Москві оголошено про остаточний розпад Радянського Союзу — держави, яка після війни була фактично єдиним і безапеляційним центром Східної Європи.

Наприкінці ХХ ст. відбувається радикальне переформатування східних просторів Європи. Паралельно зі зникненням єдиного центру формуються нові політичні суб'єкти, нова конфігурація сил, створюються умови для інтеграції континенту на нових засадах — не політичного, економічного та цивілізаційно-культурного протистояння, а спільності інтересів та солідарності, ними зумовленими. Проте це вже радше належить до передумов нинішнього віку, який пробує своєрідно звести рахунки з попереднім — чи то відмовляючись від його порочних практик, чи то повторюючи їх із незрозумілою впертістю, чи визбируючи зерна того корисного досвіду, до якого варто звертатися. Двадцяте ж століття можна характеризувати по-різному: воно абсорбувало в себе все найгірше, що могла явити людська природа, проте й усе найкраще, на що ми були здатними. Це був час воєн і революцій, тоталітаризмів і демократій, масових репресій та еміграції, економічних криз і підйомів, геноцидів і стабільності, першої атомної бомби та ядерної катастрофи в Чорнобилі, що наблизила крах СРСР. Це був період спогадів про жахливе минуле та мрій про світле майбутнє — всього того, що нині видається химерною казкою, як порівняти з реаліями нашого часу, який абсолютно переkreїв уявлення про людину, соціум і світовий лад.

Поділ на Захід і Схід Європи впроваджений не у ХХ ст., а має значно глибшу історію. Як прийнято вважати, основою європейської ідеї стала цивілізаційна культура греко-римського світу (очевидно, з абсорбуванням у ній давніших культурних практик). Межі цього світу означено там, де завершувалися перспективні здобутки цивілізації. Матеріальні — де завершувалися мощені каменем дороги, нематеріальні — де визнавали римське право. На Сході території Римської імперії завершувалися на Лабі й Дунаї. Попри численні війни та зміну сфери впливу, умовний поділ на Захід і Схід усе ж давався взнаки в кожному епоху, до наших часів включно. На Заході римська спадщина дала основу для міцного феодального ладу, потім Захід пережив Відродження та Просвітництво, сформував основні ідеї, якими й досі живиться колективний розум людства. На Сході ж обмеженість римського впливу проявилася у тривалій феодальній роздробленості, економічному та політичному застої, що обернувся відсталістю й нестійкістю державних утворень. Звичайно, політична та культурна спадщина візантійсько-греко-слов'янського середньовіччя також була частиною європейського проекту, хоча й досить своєрідною. Якщо мешканці східних земель материка час від часу бралися «наздоганяти» Захід, упроваджуючи різноманітні реформи, то навіть у їхніх успіхах залишалася тінь вторинності. Не кажучи вже про тривалі періоди суспільного застою, тоталітаризмів і деспотій, які саме у східноєвропейському регіоні мали найкращий ґрунт для існування.

Очевидно, слід зауважити відносність розмежувань усередині континенту. Вони були й надалі лишаються здебільшого жертвою політичних спекуляцій, виступаючи інструментом маніпуляції в руках спритних політиків. Найкращий приклад — геополітичне маркування Європи у повоєнній історії. Поділ материка на дві частини після Ялтинської угоди й особливо — створення

умовного (передусім пропагандистського й інформаційного) муру, що розділив два регіони всередині континенту, мали незліченні сумні наслідки. Цей поділ зумовив вибудовування штучних бар'єрів, які на кілька поколінь розділили материк. Дарма що лунали голоси протесту з боку провідних інтелектуалів, розмежованість і розбрат залишалися незмінними. Наскільки ця роз'єднаність була вимушеним геополітичним кроком в умовах «холодної війни», а наскільки — результатом політичного компромісу різних акторів, — питання риторичне. Своєрідна домовленість про сфери впливу великих гравців через ігнорування інтересів менших отримала назву «реальна політика» (*realpolitik*), хоча цей евфемізм приховує у собі саме певну схему моделювання реальності. У кожному разі, реальна політика підживлювалася згодою багатьох впливових європейських інтелектуалів, які загравали з комуністичною ідеологією. Здалеку вона видавалася доволі привабливою, оскільки експлуатувала здавна популярні мрії про соціальну справедливість, рівність і братерство. А от ближче знайомство зі світом комунізму розвіювало ілюзії щодо його сутності. Мішель Фуко вже в 70-х роках заявляв, що продовження поділу Європи вздовж лінії, накресленої в Ялті і зовсім не «уявної», недопустиме, адже це перешкоджає порозумінню різних народів¹. Усе ж політики надовго законсервували можливість конструктивного діалогу. Лише після розпаду радянської системи з'явилася нагода сповна користатися цим привілеєм.

Європейська ідея охоплює складний баланс різноманітних ідентичностей, які непросто звести до спільного знаменника. Власне кажучи, це баланс спільного та відмінного, який, зрештою, визначає сутність процесів

---

¹ Кола Д. Фуко и Советский Союз // Мишель Фуко и Россия: сб. статей / под ред. О. Хархордина. — СПб; М.: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Летний сад, 2001. — С. 235.

нашого материка, де то переважають інтенції солідарності й інтеграції, то, навпаки, здобувають верх дезінтеграційні тенденції. В історичному контексті Європа все ж набула унікального досвіду інтеграції різних народів, культур, суспільних систем і держав — настільки унікального, що у ХХІ ст. він править за взірець для решти світу, хоча, звісно, не є ідеальним і час від часу переживає складні періоди. Французький філософ Жан-Марі Доменак уточнює ідентичнісну характеристику, вказуючи: «Європа не є ні географічним простором, ні історичною субстанцією. Вона, передусім, простір духовний: єдність християнізованих земель, які перейняли потрійну спадщину іудаїзму, Греції та Риму»². Згідно з цим поглядом, він пропонує звертати основну увагу на європейську людину як своєрідний феномен, а водночас результат тривалої суспільної еволюції. Тому провідною цінністю європейської культури філософ вважає «підтвердження, поглиблення та витончення людини в її неповторності, в її красі та правах»³. Такий гуманістичний погляд на здобутки Європи залишається актуальним, попри невдачі в сучасній реалізації континентального проєкту.

Нинішня криза європейської ідеї пов'язана саме з черговим вигином історичної синусоїди: вона зумовлена посиленням настроїв, які виражаються у глокалізмі, регіоналізмі та ізоляціоналізмі. Криза апелює до того, щоб уважно переглянути критерії колективної ідентичності, що нерідко мають вигляд украй строкатого конгломерату. Про це розмірковує французький учений П'єр Нора, коли вказує на проблемні сторони європейської

---

² Domenach J. M. *Europa: wezwanie dla kultury* / Przeł. H. Sikorska. Warszawa 1992. — S. 48. Скорочена версія статті в укр. перекл.: Доменак Ж. М. Європа: виклик культурі // Незалежний культурологічний часопис «І», 1995, ч. 6. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/domenak.htm>.

³ Domenach J. M. *Europa: wezwanie dla kultury*. — S. 51.

ідентичності. Зокрема він пише: «...Вся історія Європи, що головним чином ставить завдання лише підкреслити те, що Європа має спільного, може лишень дійти до історії бідної, хай яке багатство її запропонованих сюжетів. Всеохопна загальна історія Європи від початку вражена безпліддям через низку причин, щодо яких трохи соромно повторювати загальновідомі банальності. Перша причина: тому що така історія Європи з самого початку бере за даність рамки, принцип і визначення яких якраз слід довести, які самі є проблематичними та завжди залежними від обставин історичної конструкції з невичерпно варіативним змістом; вона вже дає собі ті досягнення, до яких хоче дійти. Друга причина: тому що розглядаючи національне лише як змінну величину, різновид, прикрий побічний продукт, вона проходить повз рамки сутнісного орієнтиру, головної осі, на якій, через яку, заради якої витворену всю ідею Європи. Ніхто ніколи не зустрічав громадянина, що називає своїм пристановищем спершу Європу, а потім країну. Третя причина: тому що важко уявити історію Європи, що не наголошувала би спершу на інтелектуальному, філософському, релігійному, художньому та науковому спадку, який або перетворюється на національну й часову рамку, продуктом якої він є (і тоді ми повертаємось до попереднього зауваження), або належить усьому людству, а не тільки Європі»⁴.

Нестійкість європейської ідентичності — сьогодні активно обговорювана тема. Одні вказують на потребу її радикального переосмислення у світлі нових реалій, які змінюють обличчя континенту і світу загалом, інші говорять про вичерпаність самого інтеграційного проєкту. Одні дивляться у минуле і твердять про його непроминальну важливість для сучасної цивілізації, як-от цитований

---

⁴ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репи. — К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. — С. 252–253.

П. Нора. Інші зауважують загальне знеохочення щодо історії, яке вказує на занепад традиційної європейської тожності. Коли ж узяти до уваги масову міграцію, відкриті кордони, невтішну демографію тощо, то масштаби кризи вражають. На цьому ґрунті зростає скепсис щодо спільної континентальної перспективи. Як-от у поглядах австрійського письменника та філософа Карла-Маркуса Гауса, який вважає нинішню ситуацію доброю хіба в одному розумінні: через самогубне заперечення традиції вона веде до химерного вирівнювання всіх. Європа, стверджує він, «для того стільки говорить про свою історію, аби її заговорити й забути та принаймні раз утілити ідеал рівності: у загальній амнезії європейських народів, загальному й рівному безпам'ятстві»⁵. Така скептична позиція, що виражає гіперболізоване сприйняття кризової ситуації, має, як видно, власну мотивацію та здобуває чимало прихильників у нинішніх умовах.

Попри це, поняття Західної Європи в інтелектуальній традиції має чітке визначення (політичне, економічне, культурне, релігійне тощо): виходячи з нього, можна формувати певну дослідницьку стратегію. Про Схід же не випадає говорити так само конкретно й однозначно, передусім тому, що процеси становлення ідентичностей у цій частині континенту і надалі активно тривають, а значить — змінюють не лише її сучасність, а й погляди на історію чи культурну орієнтацію. Неоднозначність і недопроявленість тут, з одного боку, прикметна: вона інтригує та привертає, створює особливий прецедент, змушує шукати нестандартних підходів до його визначення. З іншого — неозначеність Східної Європи втомлює та розчаровує, адже важко збалансувати ті численні концепції, які мали на меті з'ясувати специфіку цього регіону та дати йому докладну характеристику. Тому

---

⁵ Гаус К.-М. Європейська абетка / пер. з нім. Ю. Прохаська. — Чернівці: Книги – XXI, 2017. — С. 189.

проблема лишається невирішеною. Віддавна цю частину суходолу не здатні зрозуміти західні європейці. Саме тому вони вигадали сурогатні кліше, що дають змогу оминати конкретний аналіз. Скажімо, коли не вміють витлумачити мотивів мешканців Сходу, використовують образні формули про «загадкову слов'янську (переважно — російську!) душу», або ж згадують Кіплінгову сентенцію про одвічну непримиренність двох світів і те, що західнякові не дано збагнути східняка.

Східна Європа не тільки поза її межами є незбагненою. Ба більше, вона незрозуміла у власних межах, сама для себе, адже постає як складний і рухомий конгломерат. Множинність і численні лінії поділів визначили її сутність у наші часи. Проте зрозуміти цю множинність складно, адже вона є набором рухомих, досить динамічних ідентичностей, які нині дуже активно проявляються у Східній Європі. Процеси формування малих і більших спільнот, а передусім — етнокультурної ідентифікації, які раніше успішно протікали на Заході, в нашій частині Європи допіру під кінець минулого століття здобули шанс на реалізацію. До того ж вони наражаються на серйозний опір і генерують більші або менші конфлікти.

Щоб виробити плани майбутнього, важливо знайти консенсус в оцінці минулого. А це поки що завдання нереалістичне. Ідентичність Східної Європи викликає серед дослідників неоднозначні асоціації. Одне з дискусійних питань стосується цивілізаційного, економічного чи культурного відставання регіону від західної частини континенту, яка є еталоном у багатьох оцінках. Одні стверджують, що причиною такого відриву було колоніальне минуле Сходу. Інші розглядають його історію як перериваний процес, у ході якого доводилося наздоганяти Захід, або вбачають у цій історії нещасливі обставини, що завадили поступовому розвитку. Ще інші наполягають, що Схід Європи розвивався за гібридною моделлю, складники якої уклалися в іншому порядку,

ніж на Заході. Як би там не було, такі дискусії добре демонструють своєрідність регіону, що вимагає особної уваги й особливих підходів до аналізу. Так уже склалося, що Захід і Схід опинилися в нерівних умовах. А дилема західного впливу на Схід чи, навпаки, особливого шляху регіону, який виявляє власну траєкторію розвитку⁶, залишається риторичною та не постулює однозначної відповіді.

Осягнути емансипаційні процеси, які нині охоплюють східну частину європейського регіону, було би простіше, коли б ці землі рівною мірою звільнилися від колоніальної (щодо пострадянських республік) чи напівколоніальної (щодо країн колишнього соціалістичного табору) спадщини минулого. Однак спадщина та дається взнаки. Найбільшу напруженість і потенційну небезпеку становить той чинник, що претензії до відновлення втраченої зони впливу проявляє пострадянська Росія, в якій виразно зміцнюються неоімперські тенденції. Після занепаду СРСР відбувається поступова децентралізація Сходу: Москва як репрезентант колективної тотожності цієї частини материка втрачає свою позицію, тоді як виникають інші, альтернативні центри, що зміцнюють свій вплив у регіоні. Щоправда, сьогодні ця децентралізаційна тенденція знову загрожена, оскільки Росія прагне відновити власну домінацію, використовуючи для цього не лише засоби економічного та політичного тиску, а й силу зброї та провокацію воєнних конфліктів. Так практика війни, яка, хотілося вірити, назавжди залишилася в історії ХХ ст., знову стає жахливою реальністю. Так, як це трапилося у 2008 р. у Грузії, а в останні роки — в Україні.

У цьому контексті Схід Європи виявляється подвійно вразливим. По-перше, через те, що є найслабшою ланкою

---

⁶ Sosnowska A. Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994). — Warszawa: Wyd-wo «Trio», 2004. — S. 263.

європейської цивілізації, тобто декларованої демократії й лібералізму, які доволі нестійкі та містять у собі змішані форми, притаманні попереднім формаціям на цих межових землях. Тривалий час східна частина материка була умовним віддзеркаленням уявлень, які панували в його західній частині, тож складним і суперечливим для дискусії залишається питання про те, наскільки Схід став оберненою проекцією Заходу, наскільки втілив його зворотню перспективу, позбуваючись тим самим власної тотожності на користь запозиченої матриці. Так чи сяк, а формування східноєвропейської ідентичності було загальмованим через численні зовнішні впливи й тиск — як із Західної Європи, так і з Азії. Ця «скромна, загнана в кут, століттями знов і знов підкорювана, периферійна Європа східних і південно-східних народів»⁷ не спромоглася на власний великий наратив, тобто через своє етнокультурне багатоголосся і нині не може бути належно почутою та зрозумілою у світі. По-друге, східні європейці сьогодні формують форпост континентальної ідентичності, що проявляється в чіткому розмежуванні й конфлікті з цінностями, які Європа не визнає й не толерує, які чужі їй, адже суперечать історичному досвідові й нинішньому статусові, зокрема розбудованій системі демократичних інституцій, яка стала наслідком тривалої еволюції суспільних відносин.

Події новітньої епохи переконують у нестабільності й багатозначності поняття «Європа». Це можна простежити в багатьох сенсах. По-перше, у використанні цього поняття переважає не його географічна еквівалентність (хоча постійні суперечки про центр Європи, які досі точаться в регіоні, нагадують змагання за право бути «центристом»), а символічне значення. По-друге, внутрішні поділи на материку впродовж нашої ери були настільки істотними, що безліч разів доводили свою

---

⁷ Гаус К.-М. Європейська абетка. — С. 186.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.